

TÁJÉPÍTÉSZET ÉS DÖNTÉSTÁMOGATÓ RENDSZEREK DOKTORI ISKOLA

**INNOVÁCIÓ, HÁLÓZATOK ÉS EMBERI ERŐFORRÁS A
VIDÉKFEJLESZTÉSBEN**

Című

Doktori értekezés tézisei

FAZEKAS ZSUZSANNA

BUDAPEST, 2007

1. A MUNKA ELŐZMÉNYEI, CÉLKITŰZÉSEK

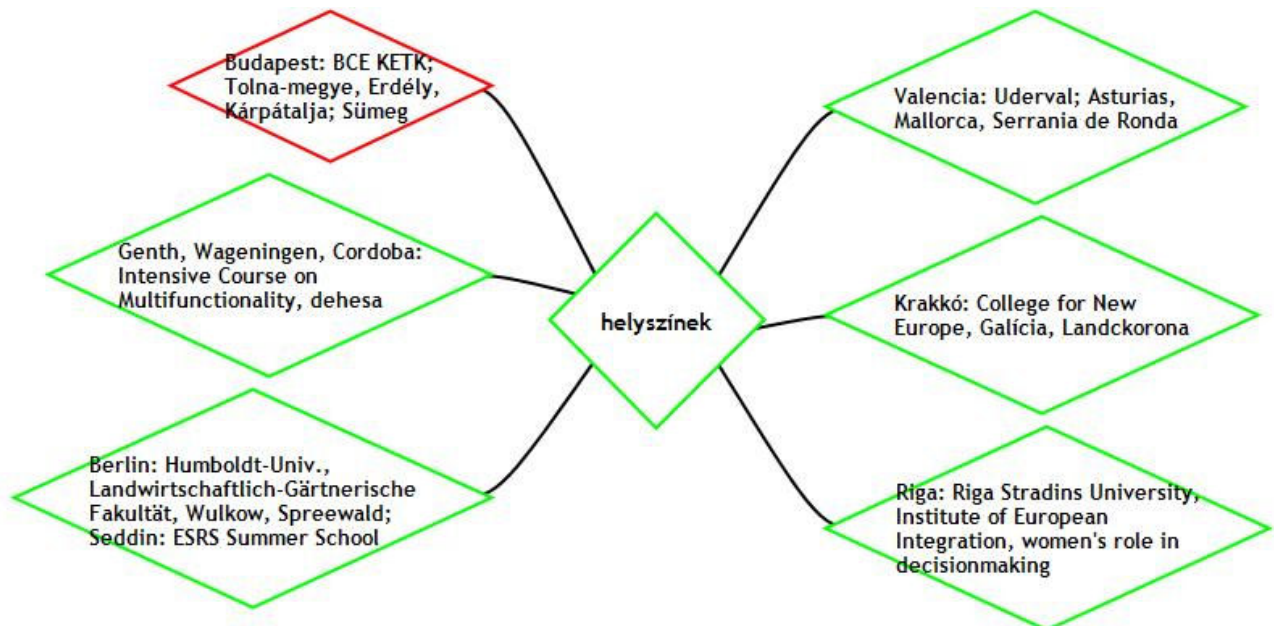
Dolgozatom témája az innováció és az innovatív ember szerepe a vidékfejlesztésben. Régi megfigyelés, hogy egyes térségek feltűnően gyorsan fejlődnek, mások viszont a viszonylag nagy központi erőfeszítések ellenére is nehezen mozdulnak a haladás irányába. Sokáig megmagyarázhatatlan jelenségnek tűnt, hogy a dinamikusan fejlődő térségek miért elszórtan, Murdoch (2000) fogalmazásában „a párduc bőrének mintázatához hasonlóan” helyezkednek el a térképen. Az agrárközgazdászok kezdetben a termőhely és más természeti adottságok fontosságát hangsúlyozták, lévén a mezőgazdaság a vidéki gazdaság gerince. Porter (1998) a gazdasági ágak klaszterbe rendeződését adta magyarázatul. Murdoch (2000) azoknak a gazdasági hálózatoknak a szerepére irányította rá a figyelmet a térségek fejlődésében, amelyek hajdani (agrár)kapcsolatok által alkotott hálózatok helyén jöttek létre. A világunkat átszövő hálózatok vizsgálata Barabási munkájával hamarosan új lendületet kapott, melynek fényében akár a térségek fejlődését is érdemes megvizsgálni. Bourdieu (1998) a társadalmi tőke (social capital) milyenségét tartja a gazdasági fejlődést (is) meghatározó tényezőnek. Ugyanakkor az innovációt kutatók megállapították, hogy az innováció térben (és időben is) 'csomósodva' jelenik meg. Ők a területeket innovativitásuk szerint csoportosítják. Ha feltárjuk, hogy milyen tényezők alkotják ill. befolyásolják a területek innovativitását, akkor talán közelebb jutunk a térségek fejlődését vagy stagnálását kiváltó okokhoz.

1.1. Munkámban a következő kérdésekre keresem a választ:

- Mi különbözteti meg a vidéki térségek között elszórtan elhelyezkedő dinamikusan fejlődő kistérségeket a stagnáló, vagy lassabban mozgó kistérségektől? Melyek a vidék társadalmának, földrajzának és gazdaságának azok a tényezői, amelyek egy térség fejlődésének felgyorsulását eredményezik?
- Különbözik-e a vidéki innováció az általánosan elfogadott innováció-fogalomtól? Lehetséges-e, hogy vidéken a szokásostól eltérő innováció-fogalmat kell használnunk, olyat, amely a vidék speciális adottságai között is érvényes?
- Miért tűnnek a felmérésekben a vidéki területek kevésbé innovatívnak? Van-e a vidéki területek korlátozott innovativitásának köze a felmérés módjához?
- Mely személyek, társadalmi csoportok az innováció hordozói vidéken? Milyen speciális tulajdonságok jellemzik az innovatív embert?

1.2. A dolgozat felépítése

Dolgozatom felépítése a témának megfelelő módon tagolt; az alkalmazott módszertant bemutató fejezetet követő rész három nagyobb szakaszból áll. Ezek közül az első az *innovációval* foglalkozik, annak természetével, tulajdonságaival, terjedésével, az innováció mérési módszereivel, valamint az innovatív emberrel. Ebben kitérek a területek innovativitásának értelmezésére, annak mérési nehézségeire és a területek versenyképességétől való elkülönítésének problémájára. A második nagy szakasz témája a *vidék*, a vidékfejlesztés és a vidék társadalma; és ezeknek az innovációt segítő vagy éppen gátló tulajdonságai. Ebben a szakaszban helyet kapnak a vidékfejlesztési programok és azoknak az innovációra gyakorolt hatásai is; részletesebben vizsgálom az Európai Unió LEADER Programját, amely feltételül szabja a támogatott projektek innovativitását. A harmadik rész a térségek fejlődését befolyásoló *hálózatokkal*, a hálózati gondolkodással foglalkozik, ezen belül az innováció terjedésére hatással bíró, a vidéket átszövő hálózatok és határok rendszerének elemeit szándékozik összegyűjteni. A dolgozatot az új és újszerű eredmények bemutatása, következtések, irodalomjegyzék és mellékletek zárják.

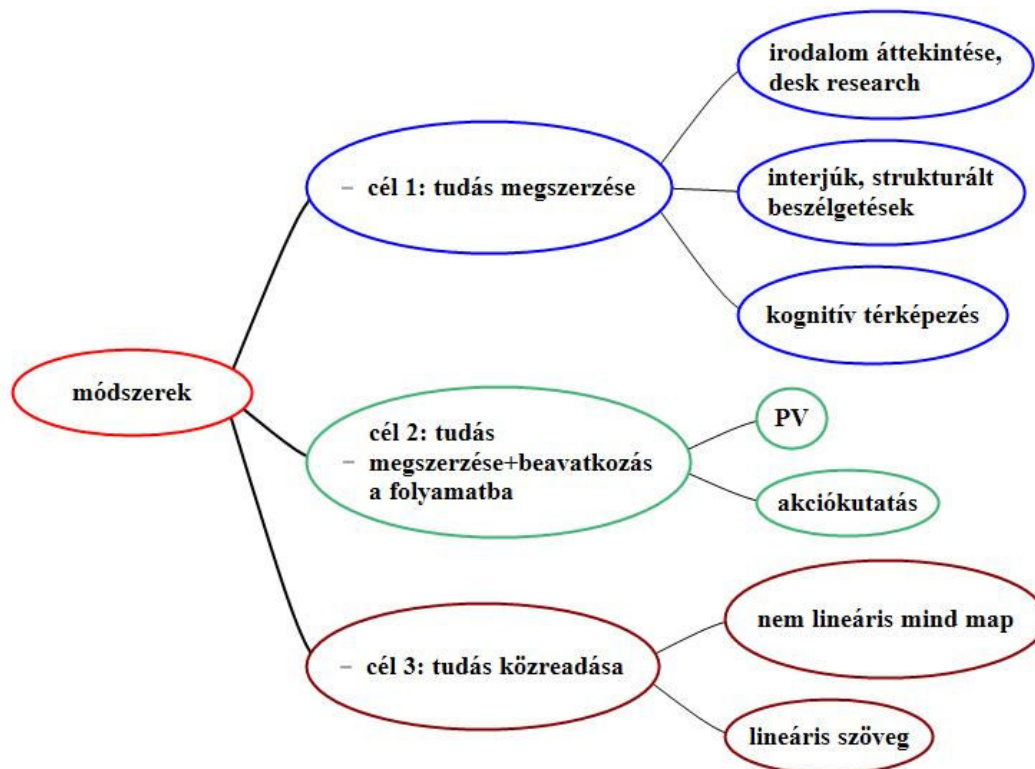

1. ábra: Kutatómunkám helyszínei

2. MÓDSZERTAN

A dolgozat megírásához szükséges tudásanyag összegyűjtéséhez és a dolgozat elkészítéséhez használt módszereket leginkább a vidékfejlesztés és a közösségfejlesztés eszköztárából merítettem. Ezeket három csoportra osztottam:

- *A tudás megszerzésére irányuló módszerek.* Ezek főképp hagyományosnak tekinthető kvalitatív módszerek: a téma irodalmának feldolgozása (desk research), résztvevő megfigyelés, esettanulmányok és félig strukturált interjúk készítése. De akad köztük kevésbé elterjedt, úttörőnek számító, épp ezért izgalmas technika is: a kognitív térképezés.
- *A tudás megszerzésére irányuló, de emellett magába a vizsgált folyamatba is beavatkozó módszerek.* Ebbe a csoportba a vidékfejlesztés eszköztárában elterjedt akciókutatást, és a kevésbé ismert, hazánkban kísérleti szinten alkalmazott közösségi videó (participatory video) technikát sorolom.
- *A tudás rendszerezésére, feldolgozására, bemutatására irányuló módszerek.* Ezeket a dolgozatkészítés utolsó szakaszában alkalmaztam, hogy a munkám során megszerzett tudást rendszerezett, érthető formában, strukturáltan mutathassam be. Ehhez fogalmi térképeket, ún. „mind map”-eket használtam.

2. ábra: A dolgozat elkészítéséhez használt módszerek „gondolati térképe”.

3. EREDMÉNYEK

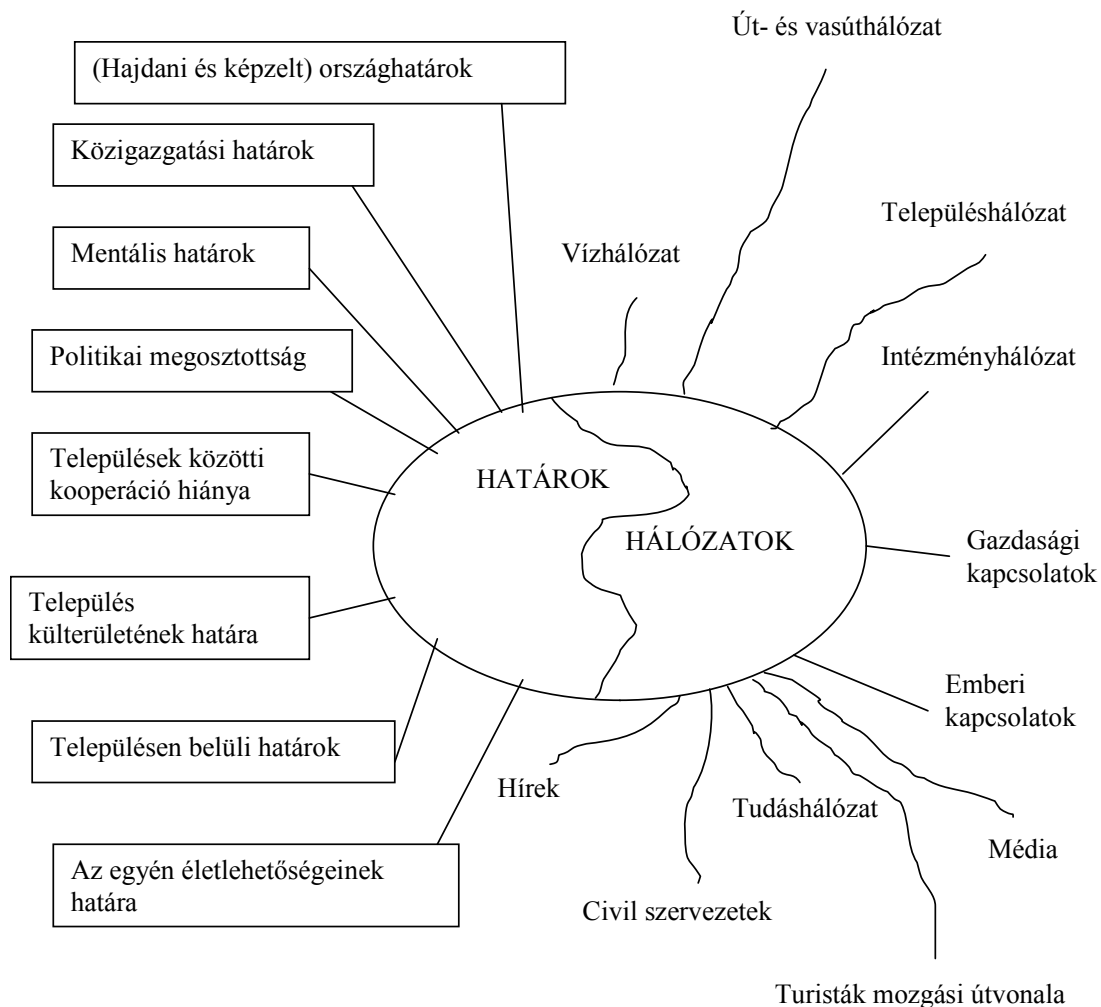
Dolgozatom témája, az innováció és a hálózatok szerepe a vidékfejlesztésben, a gazdaságtudomány, a vidékkutatás és a matematika határterülete. Dolgozatom éppen csak rámutat, hogy a gazdaságtudomány kulcsfogalmai (innováció, change agent, hálózatba rendeződés stb.) a vidéki gazdaságra is alkalmazhatóak. A vidéki innováció illetve az innováció vidékfejlesztésben betöltött szerepe olyan komplex téma, melynek megnyugtató feltárására további kutatás szükséges. Ráadásul gyakorlati haszna is van: a LEADER alapelvek közül az innováció a legkevésbé tisztán értelmezhető, és ezért legtágabb módon (félre)értelmezett fogalom a helyi akciócsoportok számára. Ez a bizonytalanság az „átláthatóság és elszámoltathatóság” alapelvek megvalósulásának akadálya, a projektek értékelésének gyenge pontja. Nincs ugyanis központilag meghatározott definíció arra, hogy mely projektek tekinthetők innovatívnak.

A vidékkutatásban nagy a jelentősége a kvalitatív metodológia különféle eszközeinek (résztevő megfigyelés, közösségi videó stb.), míg az innováció kutatása jórészt kvantitatív eszközöket használ (pl. innovativitás tényezőinek mérése, modellbe rendezése stb.). Nem hiszem, hogy a kvantitatív eszközöknek helye lehetne a vidék-kutatásban, de úgy vélem, a kvalitatív eszközöknek az innovativitás vizsgálatokban való meghonosítása (pl. a vállalaton belüli kapcsolatok kognitív térképekkel való feltárása) új távlatokat nyithat fel, új eredményekre vezethet a gazdaságtudományban.

A vidék társadalmát nem lehet annak múltjától elszakadva vizsgálni. A vidékfejlesztés aktív szereplőjeként sok fejtörést okozott a falvak lakóinak passzivitása, a változásokkal szembeni ellenállása, a mindig újra, áthatolhatatlan falként megjelenő ökölrázás, panaszáradat, látszólagos elkeseredettség. Mióta tudatosan próbáltam meg a vidék társadalmának múltjában megtalálni azokat a pontokat, amelyek ezt okozhatják, már sokkal jobban értem ezt a hozzáállást. Arra is rájöttem, hogy nemcsak a még élő ember-generációk életében történt események számítanak, hanem jóval korábbiak is. Ahhoz, hogy a vidéki társadalomban meg tudjam találni a változásra fogékony elemeket (személyeket, családokat), a saját faluközösségem tipológiájának elkészítésére volt szükségem. Végül szét tudtam választani a „haladás” oldalát a „maradástól”.

A vidéki hálózatok vizsgálatának vannak előzményei [pl. Murdoch, (2000) a gazdasági hálózatokról; Nemes (1996) a társadalmi hálózatokról, Ray (2001) a vidékfejlesztési hálózatokról stb], de nem találok olyan tanulmánnyal, amely megpróbálta volna ezeknek a hálózatoknak az egymással is összekapcsolódó rendszerét bemutatni. Pedig az a meglátás, hogy az egyes hálózatok

összeköttetésben vannak egymással, több fontos következménnyel is jár. Egy vidéki intézmény bezárása nem egyszerűen néhány munkahely megszűnését jelenti, hatással van a közlekedési forgalomra, a társas kapcsolatok alakulására stb. Ezért a vidéki intézményeket akkor is fenn kell tartani, ha a városiaknál jóval drágábbak. Mivel a kistelepüléseken nem sok intézmény maradt, a legfontosabbnak a helyi iskola tekinthető. Az iskola a kulcs: ahonnan a gyerekek nem tudnak ésszerű feltételek mellett iskolába járni, az a település nem alkalmas fiatal családok lakóhelyéül. A szülők munkába járása a távmunkák, a rugalmas munkaidő és a saját autók nagy száma révén kevésbé meghatározó, mivel a felnőttek „önállóan képesek mozogni”, a gyerekek viszont iskolabuszra vagy a szülőre szorulnak a távolabbi intézménybe járáskor.

3. ábra: A vidék hálózatok és határok szövevényes rendszere.

Számos írás szól az országhatárok, vagy a hajdani országhatárok szerepéről, hatásáról egy-egy térség mai életében, de alig akad említés arról, hogy a vidéki térségeket másfajta határok is átszövik. Kulturális és vallási különbségek különítik el az akár szomszédos településeket egymástól, nem jár vonat azon a vasútvonalon, ahol munkahelyünkre kellene eljutnunk és nem vezet át híd a folyón, ami elvinne a légvonalban néhány száz méterre levő városba. A cigány férfinak nem fénymásolják le az önkormányzati hivatalban az alakulóban levő cigány egyesület dokumentumait, és amikor az egyesület tagjai a polgármesterrel előre egyeztetett időpontban megjelennek a maguk vásárolta festékkel, létrákkal felszerelve, hogy kifessék a kultúrház egyik termét, akkor a polgármester üzen, hogy most nem tud jönni kinyitni a kultúrházat, mert cseresznyét szedni megy. Ugyanakkor a cigány falunapot szervező férfi, testvére távollétében nem mehet be a szervezésben szintén kulcsszerepet játszó sógornőjével megbeszélni a programot a testvére házába, mert megszólják. Kívülálló számára érthetetlen és kusza határok szövik át a vidéket, és a legnehezebb a „nem kézzelfogható”, a mentális határok legyőzése.

Dolgozatom kiinduló kérdéseinek megválaszolását a fentiek tükrében következőképpen foglalnám össze:

1. Hazánk vidéki térségei hálózatok és határok rendszerei. Ezek a hálózatokból és határokból felépülő bonyolult rendszerek az egyes térségekre jellemzőek, és hatással vannak az innovációk terjedésére, segítik vagy korlátozzák a fejlődést. Az ember által lakott területeket átszövő hálózatokat egyesével, magukban is lehet értelmezni (pl. közlekedési, vagy vízhálózat), de hasznosabb ezek csoportjait együtt vizsgálni. Így például a településhálózattal együtt a zöldterületek hálózatát, az ezeket átszövő közlekedés és vízhálózatot is tudatosan kell tervezni. Hálózaton éppúgy érthetünk „kemény” hálózatokat: közlekedési célokat szolgáló úthálózatot, településhálózatot, intézményhálózatot, mint „puhákat”: az utakon (esetleg nem) közlekedő autóbuszok menetrendszerű járatait, az emberi kapcsolatok szövevényes hálózatát, a gazdasági kapcsolatokat, a turisták mozgási útvonalait. A változás, az innováció bekövetkeztét nemcsak hálózatok, hanem határok is befolyásolják. Határnak nemcsak a nyilvánvaló határok (ország-, megye- és településhatárok), hanem a fejekben lévő, a változtatás ellen dolgozó mentális határok, a társadalmi normák és elvárások követésének kényszeréből adódó határok, az egyén életlehetőségeinek határai és az együttműködési készség hiányából eredő korlátozott lehetőségek számítanak. A térségeket átszövő hálózatok és határok rendszerét olyannyira fontosnak találom, hogy szerepe döntő lehet a térség fejlődési dinamikájának meghatározásában.

2. Ahhoz, hogy a vidéki térségek innovativitása láthatóvá váljék, a lehető legtágabb innováció-fogalmat kell alkalmaznunk. Ez egyben a legrégebbi is, Schumpetertől származik, szerinte a gazdasági életben a dolgok másképpen való csinálásának bármely formája az innováció fogalmába tartozik. Ezt azzal egészíteném ki, hogy vidéken az innováció nemcsak aktív, hanem passzív is lehet: valamely a helybe, a közösségbe, a vállalatba beivódott, megkérdőjelezhetetlen cselekvéssel való (gazdasági érdekből történő) felhagyás is innováció, ám ez a schumpeteri definíción kívül a többi, részletező innováció-értelmezésbe már nem fér bele.

3. A vidéki térségek a legtöbb innovációt mérő vizsgálatban a városias területekhez képest kevésbé innovatívnak tűnnek. Ennek oka többek között abban keresendő, hogy ezek a felmérések az innováció definícióját túlságosan szűken értelmezik; valamint a legtöbb felmérés az agrárvállalkozásokat kihagyja a megkérdezettek köréből, mintha egy mezőgazdasági üzem nem is lehetne innovatív. Természetesen valószínűleg igaz, hogy a vidéki térségek kevésbé képesek a változtatásra, kevésbé innovatívak, de erre a felmérés módszere még ráerősít. Nem veszi figyelembe a vidéki innováció olyan speciális vonásait, mint a valamilyen tevékenységgel való felhagyást, a „korszerű gazdálkodás”-ra való át nem térést (a biogazdálkodás vagy a hagyományos munkamódszerek megőrzését). Vannak ugyanis olyan újítások, amelyek hagyományos értelemben nem számítanak haladásnak, értékük éppen abban áll, hogy mindenki más felhagyott már velük.

4. Tapasztalataim szerint fontos szerep jut a vidéki gazdasági társadalmi változások elindításában, katalizálásában a vidékfejlesztési menedzsernek. Megfigyeléseim szerint a vidékfejlesztési menedzser gyakran kívülről a térségbe települt „jöttment”, ami egybeesik azzal az innovációkutatás irodalmában talált megfigyeléssel, hogy gyakran a kívülről érkezettek, a helybeliekhez laza kapcsolatokkal kötődők az innováció hordozói. A vidékfejlesztési menedzser tehát egyfajta (az innováció irodalmában használatos kifejezéssel) „change agent”. Befolyásolja az innováció terjedését a helyi társadalom is, annak nyitottsága és befogadókészsége a „furcsa”, kreatív vagy „más” emberek felé.

5. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

A dolgozat kiinduló kérdéseinek megválaszolásán túl a következő új tudományos megállapításokat tettem:

- A vidéki térségeket átszövő határok és hálózatok rendszere az adott térségre jellemző, térségenként eltérő, időben csak lassan változik, ezért a térség fejlődését meghatározó (elősegítő vagy akadályozó) tényező.
- A közösségi videó (participatory video, PV) technika olyan módszer, amely a vidékfejlesztésben kiválóan alkalmazható a közösség felrázására, a közösségi részvétel elősegítésére, a közösség helyzetének jobbításán való gondolkodás elindítására. A participatory video elsősorban az együttműködést és a személyek közti kommunikációt gátló mentális határok leküzdésében segíthet.
- A vidéki iskola rendkívül fontos szerepet játszik más, a vidéki élethez nélkülözhetetlen hálózatok fenntartásában: a körzeti iskola helye meghatározza a személyautó-forgalom irányát és idejét, ezzel hatása van a közúthálózatra; az iskola a diákok korosztályi baráti kapcsolatainak alakítója, melyek később gazdaság kapcsolatokká válhatnak; valamint a szülők közti kapcsolat kialakítója/fenntartója. Az iskola az iskolák hálózatának tagjaként kifelé képviseli a települést, versenyek, testvériskolai kapcsolatok révén külső összeköttetéseket ápol; gyakran az újítások közvetítője (pl. kistelepüléseken itt volt először Internet); értelmiségieket foglalkoztató és koncentráló hely, kulturális programok színhelye stb.
- A vidékfejlesztési menedzser sokszor a térség fejlődésének motorja, a változások elindítója. A vidékfejlesztési menedzserek hálózatának tagjaként pozitív példákat lát, nemzetközi tapasztalatokra tesz szert, amelyek felbátorítják a helyi konvenciókat (mentális határokat) megtörő változtatások indítványozására.
- Magyarország vidéki térségeit nem egyszerűen az elvándorlás, az elnéptelenedés sújtja, pontosabb lassú népességcseréről beszélni: a városokból kiköltöző jómódú családok először a nagyvárosok közelében elhelyezkedő falvakból szorítják ki a kevésbé tehető családokat, aztán a távolabbi térségek is „megtelnek”. A tehetősebbek inkább megengedhetik maguknak, hogy a falusi szolgáltatáshiányos (de egészségesebb és szebb) környezetben éljenek, az anyagi jólét lehetővé teszi, hogy a városban vásároljanak és taníttassák gyerekeiket. A falu eredeti, szegényebb lakói nem engedhetik meg maguknak, hogy a kiköltözők miatt felferődött árú házukat megtartsák, és a helyi szolgáltatások hiányosságai is őket sújtják, ezért (egyre olcsóbb) városi lakótelepekre vagy leszakadóban levő térségekbe költöznek. Ugyanakkor a szegény városi családok kiköltözése a leszakadóban lévő térségekbe szintén folyamatos.

4. IRODALOMJEGYZÉK

- BARABÁSI, Albert László (2003): Behálózva. Budapest: Magyar Könyvklub. 400. p.
- BOURDIEAU, P.(1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel György – Szántó Zoltán: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. 1998, Aula Kiadó. 320. p.
- MURDOCH, Jonathan (2000): Networks – a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies*. 16 (4) pp. 407-419
- NEMES Gusztáv (1996): Társadalmi hálózatok Homokmégyen. Kutatási beszámoló. Kézirat.
- PORTER, Michael E. (1998): Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*. Nov. – Dec. 1998.
- RAY, Christopher (2001): Transnational co-operation between rural areas: elements of a political economy of EU rural development. *Sociologia Ruralis*, 41 (3)

Az értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk

Publikáció folyóiratban

- **FAZEKAS ZSUZSANNA – BÁLINT JÁNOS – JUHÁSZ MÁRIA – BÁLINT ANDRÁS (2004):** Térségfejlesztő sorsválasztások. *Kertgazdaság*, 36 (1) 51-56. p.
- **FAZEKAS ZSUZSANNA (2005):** Apa mosdik, anya főz – Nemi szerepek, esélyegyenlőség és kognitív térképezés. *Új Ifjúsági Szemle*, III (2) 108-119. p.
- **GUSZTÁV NEMES – ZSUZSANNA FAZEKAS (2006):** The road to a new european rural development paradigm. *Studies in Agricultural Economics* No. 104. 5-19. p.
- **GUSZTÁV NEMES – ZSUZSANNA FAZEKAS (2007):** Arriving to the New European Rural Development Paradigm. *Comparative Economic and Social Systems*. 2007 (2) 75-82. p. (kínai nyelven jelent meg)
- **BÁLINT JÁNOS – JUHÁSZ MÁRIA – BÁLINT ANDRÁS – FAZEKAS ZSUZSANNA (2001):** Térségi sorsválasztások. *Falu Város Régió*, 2001 (7) 13-17. p.

Egyéb cikkek

- **NEMES GUSZTÁV – FAZEKAS ZSUZSANNA (2005):** Egyszerűbb és átláthatóbb: Az EU 2007-2013 időtartamra tervezett vidékfejlesztési politikája. *Agrárágazat*, VI (4) 14-18. p.
- **BÁLINT JÁNOS – JUHÁSZ MÁRIA – BÁLINT ANDRÁS – FAZEKAS ZSUZSANNA (2001):** Térségfejlesztés és sorsválasztó döntések. *Agrárágazat*, II. (4) szám 24-28. p.

Publikáció konferencia kiadványban

- **BÁLINT JÁNOS – JUHÁSZ MÁRIA – BÁLINT ANDRÁS – FAZEKAS ZSUZSANNA:** Sorsválasztó döntések a térségfejlesztésben. VISION-2000 III. A kooperáció, a koordináció és az integráció szerepe és lehetőségei az agrár- és vidéki gazdaságban c. tudományos konferencia. SZIE. Gödöllő. 2001. I. kötet 147-156. p. (full paper)
- **BÁLINT JÁNOS - JUHÁSZ MÁRIA - BÁLINT ANDRÁS - FAZEKAS ZSUZSANNA:** Térségfejlesztési jövőképek a sikeres sorsválasztáshoz. Integrált vidékfejlesztés c. V. Falukonferencia. MTA RKK. Pécs. 2000. 492-498. p. (full paper)
- **BÁLINT ANDRÁS – FAZEKAS ZSUZSANNA – HOLLÓ MÁRTA:** Innovatív kistérségek. Erdei Ferenc Emlékülés, Vidékfejlesztés Szekció. Kecskeméti Főiskola, Kertészeti Főiskolai Kar. Kecskemét. 2001. augusztus 30. 289-293. p. (full paper)
- **HOLLÓ MÁRTA – FAZEKAS ZSUZSANNA – KOMÁROMI GÁBOR:** Ifjúsági szálláshelyek térségfejlesztési szerepe. Erdei Ferenc Emlékülés, Vidékfejlesztés Szekció. Kecskeméti Főiskola, Kertészeti Főiskolai Kar. Kecskemét. 2001. augusztus 30. 344-348. p. (full paper)
- **HOLLÓ MÁRTA – FAZEKAS ZSUZSANNA – BÁLINT ANDRÁS:** Térségi innováció. VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Vidékfejlesztés Szekció. 2002. március 26-27. SZIE. Gyöngyös II. kötet 26-30. p. (full paper)
- **BÁLINT ANDRÁS – FAZEKAS ZSUZSANNA:** Térségfejlesztési innováció. Lippay János és Vas Károly Tudományos Ülésszak. Kertgazdasági és Térségfejlesztési Szekció. SZIE. Budapest. 2000. nov. 6-7. 322-323. p. (abstract)

- **FAZEKAS ZSUZSANNA:** Esélyegyenlőségi kérdések a vidékfejlesztésben VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Gyöngyös 2002. március 26-27. SZIE. Gyöngyös 2002. Volume I. 292-297. p. (abstract)
- **FAZEKAS ZSUZSANNA – NEMES GUSZTÁV:** A Balaton-felvidék falvainak lehetőségei: Merre tovább Balatoncsicsó? Lippay János – Ormos Imre – Vas Károly Tudományos Ülésszak. Agrárgazdaságtan és Térségfejlesztés Szekció. Budapest, 2003. nov. 6-7. 12-13. p. (abstract)
- **FAZEKAS ZSUZSANNA – HOLLÓ MÁRTA – A. BÁLINT:** Innovation in Rural Areas. International Symposium, Prospects for the Agriculture of the 3rd Millennium. University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine. Cluj-Napoca. 2001. oct. 25-27. Buletinul USAMV-CN ISSN 1454-2382 55/2001 88-91. p. (angol, full paper)
- **GUSZTÁV NEMES – ZSUZSANNA FAZEKAS:** Integrating Rural Women – EU policies and the evolution rural development. The New Challenge of Women's Role in Rural Europe. Proceedings of an International Conference, Nicosia, Cyprus 4-6 Oct. 2001. Agricultural Research Institute, Nicosia 2002 47-54. p. (angol, full paper)
- **ZSUZSANNA FAZEKAS – GUSZTÁV NEMES:** Cognitiv mapping of Rural regions: borders and networks. Within the Erupean Union 3rd International Conference, Mosonmagyaróvár, 2006 87. p. (angol, absztrakt)

Könyv, jegyzet

NEMES GUSZTÁV – **FAZEKAS ZSUZSANNA** (2005): Az EU tervezett vidékfejlesztési politikája 2007-2013 között. AVOP LEADER+ Készségek Elsajátítása Tananyag, PROMEI-Faluműhely Alapítvány-SZRVA-ZRVA, 2005. 2.2. fejezet 95-107. p.

NEMES GUSZTÁV – **FAZEKAS ZSUZSANNA** (2005): Kísérleti LEADER-jellegű program Magyarországon. AVOP LEADER+ Készségek Elsajátítása Tananyag, PROMEI-Faluműhely Alapítvány-SZRVA-ZRVA, 2005. 9.4. fejezet 360-381. p.

GUSZTÁV NEMES (2005): The Politics of Rural Development in Europe. Műhelytanulmányok Discussion Papers, MT–DP. 2005/5 Magyar Tudományos Akadémia, Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest ISSN 1785-377X ISBN 963 9588 44 X (Copy editor: **Fazekas Zsuzsanna**)